

**WUJUD METAFORIS SAJRONE KUMPULAN
GEGURITAN BOCAH CILIK DIUBER SRENGENGE
ANGGITANE WIDODO BASUKI**

Yoga Anggorina Kukuh Kurniawan

Pendidikan Bahasa dan Sastra Daerah FBS Universitas Negeri Surabaya (yogaanggorina@gmail.com)

Darni

Pendidikan Bahasa dan Sastra Daerah FBS Universitas Negeri Surabaya

Abstrak

Saben panggurit nduweni tata cara lan kekhasan dhewe-dhewe anggone medharake gagasane. Kabeh mau gumantung saka asil *kekratifitas* anggone olah basa. Widodo Basuki minangka panggurit kang produktif, wis kasil ngripta guritan-guritan kanthi cara metafora kang khas, yaiku kanthi cara *inkonvensional*.

Ancase panliten iki ing antarane, ngandharake wujud makna metaforis kang durung umum (*inkonvensional*) sajrone sesambungane (1) manungsa lan Gusti, (2) manungsa lan manungsa, (3) manungsa lan lingkungan, lan (4) manungsa lan kapribadene ing kumpulan geguritan *Bocah Cilik Diuber Srengenge* anggitane Widodo Basuki. Paedha panliten iki, bisa mundhakake kawruh ngenani karya sastra Jawa mligine guritan, sarta menahi sumbang sih tumrap pangrembakaning teori kasusastran Jawa.

Panliten iki kagolong panliten kuwalitatif kang ngandharake babagan kang gegayutan kalawan makna metaforis kanthi nggunakake titingan stilistika. Data panliten iki yaiku guritan-guritan ing kumpulan geguritan *Bocah Cilik Diuber Srengenge* anggitane Widodo Basuki kang ngemu perkara sesambungane manungsa kang diwedharake kanthi cara metafora. Guritan kang kapilih banjur dionceki siji mbaka siji adhedhasar sesambungane manungsa lan nggunkake metafora *inkonvensional*, yaiku metafora kang durung umum. Anane nggunakake metafora *inkonvensional* supaya bisa mangerteni *ke-khas-an* kang diduweni dening Widodo Basuki minangka panggurit.

Sajrone Kumpulan Geguritan *Bocah Cilik Diuber Srengenge*, Widodo Basuki luwih akeh nerangake sesambungane manungsa lan Gusti, tinimbang sesambungane manungsa lan liyane. Anggone medhar guritan-guritane mau, Widodo Basuki akeh-akeh nggunakake metafora *inkonvensional* kang nuwuhake makna anyar utawa teges entar. Lumantar pamilihing tembung lan pangrakite tembung kang kebak kalawan pepaesang basa kang ora umum, uga kebak kalawan lelewane basa kang tansah ngrenggani sajrone guritane, pranyata saya nambahi kaendahan tumrap karya-karyane kang awujud guritan iku mau.

Tembung Wigati: metaforis *inkonvensional*, sesambungane manungsa.

PURWAKA

Manungsa diciptakake dening Gusti Kang Murbeng Dumadi kanthi sinartan cipta, rasa, lan karsa. Kanthi pinaringan tetelu iku, manungsa bisa duwe kepinginan mujudake *ekspresi*-ne salah sawijine yaiku awujud sastra. Gegayutane karo bab iku, bisa ditegesi menawa sastra lan manungsa ora bisa dipisahake, tegese sastra iku ora bisa uwal saka uripe manungsa. Sastra mujudake kaca benggala saka kedadeyan kang nyata saka uripe manungsa. Karya sastra rinipta saka *pengalaman* utawa prastawa.

Miturut Aristoteles, karya sastra adhedhasar wujud diperang dadi telung jinis, yaiku *epik*, *lirik*, lan *drama* (Teuw, 1984: 109). *Epik* yaiku kasusastran kang saperangan awujud andharan lan saperanganawujud

pacelathon, uga diarani gancaran. *Lirik*, yaiku pamedhare rasa lan *idene* pangripta kang awujud guritan. *Lirik* ngutamakake rasa pangrasane pangripta. Kasusastran kang awujud *drama* yaiku kasusastran kang nggambarake sesambungane manungsa klawan ndonya (ruang lan wektu).

Saben genre karya sastra duwe ciri khas dhewe-dhewe. Kasusastran kang awujud *lirik* sifate *subjektif*, jalaran mung ngandharake rasa pangrasane pangripta. Bab wektu kaya-kaya *beku*, tegese kasusastran iku ora kaiket dene wektu. *Drama*, nduweni sifat objektif awit ora dikantheni donyane pangripta, tanpa *deskripsi* ing sanjabane pacelathon lan nggambarake kedadeyan ing wektu saiki. *Epik* sifate campuran antarane subjektif lan objektif. Babagan wektu nggambarake kedadeyan kan runtut apa dene *flashback*. (Hartoko, 1986: 53)

Lumrahe para penggurut anggone medharake karya sastra arupa geguritan nggunakake basa kang ringkes, padhet, lan mirunggan. Gandheng karo sipate guritan kang *subyektif*, mula kanggo nyurasa lan ndudut isine guritan kudu dijingglengi kanthi premati. Sabisa-bisa anggone kita nyurasa sawijine guritan, kanthi nyalarasake rasa pangrasane pangripta. Kanthi mangkono dudutan kita ora bakal slewah adoh-adoh, senajan ora padha persis.

Saka Punjering Panguripan, Iki Dudu Kenanga, Iki Melathi, lan Pedhut, yaiku salah sijine guritan anggitan Soeripan Sadi Hutomo iki tuladhane guritan kang akeh nggunakake lelewane basa. J.F.X. Hoery kanthi guritane Rembulan Leledhang lan Sumeleh, Suharmono Kasiyun kanthi guritane Mitraku uga nggunakake lelewane basa. Mangkono uga panggurut mudha Sumono Sandy Asmoro ing guritane Tembang, Langit lan Kitir Saka Pakeliran, ing kono akeh tinemu lelewane basa. Bab iki minangka pambudidayane panggurut anggone ngracik reriptane supaya tuwuh kaendahan sarta narik kawigatene pamaos.

Bali ing punjere rembug, sajrone panliten iki kang dadi *objek* utamane yaiku “Kumpulan Geguritan Bocah Cilik Diuber Srengenge”. Kumpulan guritan mau kapilih dadi *objek* panliten amarga nganti seprene durung ana panliten kanthi titingan stilistika ngenani guritan-guritan anggitan Widodo Basuki sajrone kumpulan geguritan *Bocah Cilik Diuber Srengenge*. Kajaba saka iku, katilik saka irah-irahane “Bocah Cilik Diuber Srengenge” kanthi ndeleng satleram irah-irahan mau tuwuh rasa kepingin weruh kang adreng. Kaya ngapa polahe si bocah kang mlayu nggendring nalika diuber srengenge. Bisa digambarake anggone ndhelik ndhepepis supaya ora konangan karo sing nguber. Mangka kita mangerti sapira kuwasane srengenge kang bisa nyengerem bumi saisine. Kepriye mungguh kahanane bocah kang dauber srengenge, panas ngenthak-enthak apa malah padhang njinggalang?

Bab kang kaya mangkono kang njalari tuwuhe wujud metaforis. Metaforis kang *inkonvensional* utawa durung umum bisa ndadekake *ke-orisinalitas* panggurut, utawa *ke-khasa-an* saka pangurit. Saliyane bab metafora, panggurut uga luwih cundhuk ing bab religius, saengga ing panliten iki kang bakal dirembug babagan wujud metaforis *inkonvensional* sajrone sesambungane manungsa lan Gusti, sesambungane manungsa lan manungsa, sesambungane manungsa lan lingkungan, lan sesambungane manungsa lan kapribadene.

TINTINGAN KAPUSTAKAN

Titingan kapustakan kang bakal kaleksanan sejatine kawedhar minangka wangsulun teoritik tumrap prakara kang wis ditemokake. Titingan kapustakan iki bakal njlentrehake bab panliten sadurunge kang saemper. Saliyane iku uga diandharake ngenani lelandhesaning teori kang laras karo karo underaning panliten.

2.1 Panliten kang Saemper

1) Diana Yusuf, jurusan Pendidikan Bahasa Daerah angkatan 2001 kanthi irah-irahan “Diksi dan Gaya Bahasa Dalam Antologi Geguritan Medhitasi Alang-alang karya Widodo Basuki”. Panliten kasebut

ngandharake ngenani ragam basa, jinise teges, lan *relasi* makna. Dene sajroning ragam basa nggunakake *rima*, *mesodiplosis*, pepindhan, *asonansi*, *konsonansi*, *aliterasi*, purwakanthi, tembung entar lan bebasasn.

- 2) Wahyu Widi Wibowo, jurusan Pendidikan Bahasa Daerah angkatan 2004 kanthi irah-irahan “Diksi dan Gaya Bahasa pada Geguritan karya I Kunpriyatno dalam Majalah Jayabaya Tahun 2006”. Panliten kasebut ngandharake ngenani *diksi* kang kaperang saka ujaran, jinise teges, lan *citraan* sarta uga dirembug *gaya retorik* lan *kiasan*.
- 3) Siti Nur Azizah, jurusan Pendidikan Bahasa Daerah angkatan 2005 uga nate nliiti nganggo titingan *stilistika*. Panliten iku diwenehi irah-irahan “Diksi lan Gaya Bahasa Ing Antologi Geguritan Tanpa Mripat anggitan Aming Aminuddin kanthi ititingan Stilistika”. Ana ing panliten kasebut ngandharake perangan-perangan bab apa wae kang kalebu *diksi* lan perangan-perangane *gaya bahasa*.
- 4) Yahya Fachrudin, jurusan Pendidikan Bahasa Daerah angkatan 2006 kanthi irah-irahan “Pamilihing Tembung lan Lelewane Basa Ing Antologi Gurit Panuwuning Urip Anggitan Davit Harjono”. Sajroning panliten kasebut ngandharake ngenani carane panggurut anggone milih lan milah tetembungan lan ngrembug ngenani lelewaning basa sarta jinis-jinise *majas*.
- 5) Bambang Santoko, jurusan Pendidikan Bahasa Daerah angkatan 2007 kanthi irah-irahan “Pamilihing Tambung lan Lelewaning Basa Sajroning Geguritan Anggitan Sugeng Wiyadi”. Sajroning panliten kasebut ngandharake ngenani panggurut anggone milih tembung lan ngrembug ngenani lelewaning basa.
- 6) Ginanjar Wijoyo Lakosono, jurusan Pendidikan Bahasa Daerah angkatan 2007 kanthi irah-irahan “Lelewaning Basa kang Kinandhut Ing Geguritan Anggitan Arya Esa Mahadewa”. Panliten nganggo titingan *stilistika* lan ngandharake perangan bab gaya bahasa utamane ngenani *majas*.

Panliten kang wis ana ngenani *stilistika* luwih nengenake bab struktur salah sawijining karya sastra, nanging ora kadeleng saka apa sejatine daya lan panganggone lelewane basa tumrap karya sastra. Ing kene geguritan kapilih minangka sumber data panliten bab lelewane basa mligine ing wujud metaforis, amarga geguritan nduweni basa kang khas lan mirunggan kang bisa nuwuhake rasa. Ing kasunyatan, pangripta nggunakake dayane pengalaman budaya, sosial, kanthi basa minangka saranane. Mula isine geguritan iki ora mung awujud sawantahe ananging uga bisa menahi pambiji kanggo samubarang lan menahi piwulang tumrap sakabehe pamaos.

Panliten ing kene ngandharake wujud metaforis sajroning guritan-guritan Widodo Basuki kang kapacak ing “Kumpulan Geguritan Bocah Cilik Diuber Srengenge”. Bedane panliten iki karo panliten-panliten sadurunge, yaiku kapisan panliten iki nduweni *objek* kang durung nate diteliti utawa dirembug dening liyan

yaiku geguritan-geguritane Widodo Basuki sajrone Kumpulan Geguritan Bocah Cilik Diuber Srengenge. Kapindho, panliten iki ngandharake wujud metaforis (*konvensional-orisinalitas*) kang digunakake dening panggurit Widodo Basuki anggane ngripta geguritan-geguritane. Katelu, panliten iki uga nuduhake kekhasan makna metaforis sajrone geguritan-geguritan anggitane Widodo Basuki sajrone *Antologi Bocah Cilik Diuber Srengenge*. Dadi bisa didudut menawa panliten iki beda karo panliten-panliten sadurunge.

2.2 Geguritan

Kasusastran jawa diperang dadi papat, yaiku kasusastran jawa kuna, kasusastran jawa tengahan, kasusastran jawa baru, lan kasusastran jawa modern. Jinis sastra jawa modern ana loro, yaiku puisi Jawa tradhisional lan puisi jawa modern kang sinebut geguritan. Titikane geguritan yaiku wis ora anane aturan-aturan kaya puisi tradhisional. Tegese, geguritan menahi kalongaran marang panggurit anggane ngripta sawijine geguritan tanpa mikirake aturan. Ewa semono isih kudu mentingake endah basa lan isine.

Miturut Pradopo (2005: 7) *puisi* yaiku *ekspresi* pikiran kang nuwuhake pangrasa, ngrangsang *imajinasi* pancadriya kanthi tatanan kang manut wirama. Kabeh iki awujud samubarang kang wigati, kasimpen lan awujud *interpretasi*-ne pandulu banjur diowahi kanthi wewujudan kang paling endah. Wewujudan kang endah mau ing basa Jawa diarani geguritan. Reroncene tembung sajroning geguritan lumrahe mung nggunakake basa kang padhet lan luwes, amarga geguritan mung njlentrehake bab intine crita. Panggurit sajroning nggawe geguritan milih tembung kang trep supaya geguritan kang ditulis bisa dadi sesulih apa kang dadi angen-angene utawa gagasane. Pangerten iku uga disengkuyung dening Hutomo (1987: 80) kang ngandharake menawa geguritan nggunakake basa kang padhet amarga isine kang ringkes lan mung ngandharake bab-bab kang wigati.

2.3 Stilistika

Stilistika (gaya bahasa) yaiku kepriye anggane pangripta medharake samubarang kang bakal diandharake. Miturut Leech lan Short *makna style* luwih nengenake marang pangerten cara panganggone basa sajrone *konteks* tartamtu, marang pangripta tartamtu kanggo tujuan tartamtu, lan sapanunggalane (Nurgiyantoro, 1995: 276).

Stilistika mujudake carane sastrawan anggane nggunakake *unsur kaidah* kang ana sajroning basal an rasa kang diwujudake dening panganggone. Punjering panliten *stilistika* yaiku *gaya (style)*, yaiku cara kang digunakake dening pangripta anggane medharake maksud kanthi nggunakake basa miangka saranane, *style* uga bisa diarani *gaya bahasa* (Sudjiman, 1993: 18). Sudjiman uga ngandharake yen nitingi *stilistika* iku nlinti *gaya* kang ana ing sajroning teks kanthi njlimet kanthi cara *sistematis*.

2.4 Lelewaning Basa

Lelewaning basa (*gaya bahasa*) minangka cara panganggone basa kanthi mligi kanggo mujudake fungsi tartamtu. Sajroning karya sastra kang *efektif* mesthi nduweni *fungsi estetik* kang njalari karya kasebut nduweni *nilai seni*. *Nilai seni* sajroning karya sastra tuwuh krana anane lelewaning basa lan *fungsi* liya kang njalari karya sastra dadi luwih endah kaya anane *gaya* anggane nyritakake guritane.

Anggone nggunakake basa kanggo mujudake gagasan, pangripta mesthi nduweni pamikiran anggane ngecakake lelewaning basa. Dheweke nggunakake lelewaning basa tartamtu kanggo nguwatake maksud kang kepengin diwedharake. Pangaribawane anggane ngolah lan nggunakake lelewaning basa nemtokake kasil orane sawijining karya sastra.

2.5 Metafora

Saka panemu-panemu kasebut bisa didudut yen metafora yaiku jinise lelewane basa kang nduweni tujuan nandhingake samubarang siji lan barang liyanekang nduweni pepindhan. Wujude tetandhingan iku mau lumrahe nggunakake tembung, frasa, kang nduweni teges manekawarna yen dijingglengi anthi titi permati.

Wellek lan Warren (1989:236) ngandharake yen karya sastra ora nggunakake system tandha tunggal, nanging tembung-tembung kang unik lan ora bisa dibaleni. Ing linguistik diarani polisemi, ambigu, dene makna ganda tembung kaloro asale saka satuan gramatikal kang luwih gedhe, minangka akibat penafsiran ing teges amba.

Adhedhasar bisa orane tembung utawa ukara anggane ngasilake makna anyar, metafora diperang dadi loro, yaiku metafora mati lan metafora urip. Metafora mati yaiku pamilihe tembung kang wis umum digunakake saengga ora nuwuhake makna anyar. Metafora urip yaiku metafora kang bisa nuwuhake makna anyar, lan maknane iki durung umum (Campbell sajrone Ratna, 2009:186-187). Andharan iki dirasa kurang trep, amarga sajrone guritan kabeh basa kang digunakake mesthi wae bisa nuwuhake makna anyar. Pranyata guritan ora ana metafora matine, kabeh kagolong metafora urip.

Mukarovsky (sajrone Sudjiman, 1993:17) ngajokake konsep panyimpangan sajrone karya iku minangkan *penonjolan (foregrounding)*, *pembaharuan (orisinalitas)*, lan upaya kaggo narik kawigaten. Panganggone basa sabendina ndadekake karya sastra iku *konvensional*. Wujud konvensional iki nyebabake para pangripta ora bisa ngrasakake anane ekspresif utwa estetise, mula banjur padha nglanggar utawa nyimpang. Panyimpangan iki bisa narik kawigatene pamaos. Amarga sipate kang *inkonvensional*, mula katon onjo lan dirasakake minangka sawijine *pembaharuan*, banjur diarani minangka *ke-orisinal-an* panggurit.

Adhedhasar andharane Campbell lan Mukarovsky iki, panliti luwih cundhuk utawa nengenake ing andharane Mukarovsky, yaiku babagan kang wis konvensional lan durung konvensional (orisinal). Saliyane luwih trep (tinimbang metafora mati-urip), *konvensional-orisinalitas* nuduhake ke-*kreatif*-ane

panggurit anggone nggawa istilah utawa tetembungan. Ing guritane Widodo Basuki akeh kang ngandhut tetembungan kang wis *konvensional*, uga kang *orisinal*.

2.6 Religius

Miturut Carrier (sajrone Suwondo, 1994:28) religi bisa ditegesi minangka kapercayan marang anane kang ngatur sesambungan antarane manungsa lan Gustine, manungsa kalawan manungsa lan alam saisine, kang ing kono nduweni perasaan, tindakan lan pengalaman kang asipat *individual*. *Komitmen* religius yaiku anane sesambungan tanggung jawab, tekad lan itikad marang kapercayan kang ngatur sesambungane manungsa kalawan Gustine, manungsa kalawan manungsa lan alam saisine, kang ing kono uga nduweni perasaan, tindakan lan pengalaman kang asipat *individual* banjur dicakake ing saben dina. Mula saka kuwi, babagan religi bakal diperang adhedhasar sesambungane, yaiku:

2.6.1 Sesambungan Manungsa lan Gusti

Sesambungan antarane manungsa kalawan Gusti, bisa digambarake saka kekurangan lan kepinginane manungsa ngabekti marang Gusti Kang Maha Agung. Manungsa kang sarwa kekurangan mbutuhake pelindung utawa panggonan kanggo ngudhari kabeh perkarane. Ora ana liya manungsa bakal mlayu marang Gusti Akarya Jagad, kang nguwasai jagad saisine.

Manungsa iku dhewe rinipta dening Gusti ora liya ya mung kanggo nyembah utawa bekti marang Gusti. Bekti tegese yaiku gelem nglakoni apa kang dadi kewajibane lan ngedohi apa sing dadi larangane. Mula saka kuwi ora bisa diselaki menawa manungsa nduweni sesambungan kang raket kalawan Gusti. Kanggo ngagungake Gusti manungsa bisa nggunakake cara maneka warna.

Salah siji cara yaiku nggunakake karya sastra. Karya sastra bisa maneka warna. Kanggo ngagungake Gusti bisa ngripta guritan kang nduweni tema agama utawa *Ketuhanan*. Akeh banget panggurit-panggurit kang nggunakake cara kuwi. Tartamtu kuwi bisa nuduhake marang pamaca ngenani sesambungane panggurit kalawan Gustine.

2.6.2 Sesambungan Manungsa lan Manungsa

Menawa dijlimeti sajrone sesambungane manungsa, kang sepisan yaiku sesambungane manungsa kalawan kaluwarga, manungsa lan masyarakat, banjur manungsa lan manungsa liyane ing alan ndonya iki. Sesambungane manungsa lan manungsa ing alam ndonya kudu tetep dijaga amarga manungsa yaiku makluk sosial kang tegese bakal mbutuhake wong liya kanggo ngayahi urip.

Kanggo mujudake manungsa minangka makluk sosial kang cetha wela-wela sajrone kanyatan, menawa ora ana manungsa kang bisa urip tanpa anane wong liya. Wong liya kang dimaksud kang cedhak banget marang uripe awake dhewe yaiku wong tuwa lan keluwarga. Tartamtu sawise ana interaksi kalawan keluwarga bakal ana sesambungan antarane wong liya ing sajabane keluwarga iku.

2.6.3 Sesambungan Manungsa lan Lingkungan

Sesambungan ing kene kang dimaksud yaiku sesambungane manungsa kalawan alam saisine. Manungsa gumantung kaliyan alam minangka panggonane urip, lan semono uga alam uga gumantung

kaliyan manungsa. Endah lan orane kahanan alam gumantung manungsa iku dhewe. Anane masalah-masalah kang tuwuh saka alam kayata, gunung mbledhos, gempa bumi, tsunami lan liya liyane iku amarga takdir saka Gusti lan manungsa ora bisa nyelaki bab iku. Dadi, hakikat manungsa ing kene yaiku anane rasa sadare manungsa marang status lan posisine nalika urip ing alam ndonya.

2.6.4 Sesambungan Manungsa lan kapribadhene

Sesambungan ing kene kang dikarepake yaiku sesambungane manungsa marang awake dhewe utawa kapribadhene. Saben manungsa mesthi nduweni kapribadhen utawa sipat kang beda. Saka sipat kang beda iku bisa tuwuh kebiasaan utawa adat kalumrahan kang beda. Dititik saka adat kalumrahane manungsa bakal nduweni pengalaman-pengalaman kang uga beda kaliyan manungsa liyane. Saka kapribadhen-kapribadhen kang beda bakal ana manungsa-manungsa kang beda uga. Saka kono kuwi bakal tuwuh karya-karya sastra adhedhasar kapribadhene. Pangripta kang manggon ing padhete aktifitas kota bakal nuwuhake karya kang beda tinimbang pangripta kang seneng urip ing alam padesan. Saka sesambungan kuwi bakal tuwuh maneka warna karya sastra cundhuk kalawan kapribadhene dhewe-dhewe.

METODHE PANLITEN

Bab iki bakal ngandharake metode lan metodologi. Metode mujudake trap-trapan kang wigati sajrone panliten. Sawijining panliten ora bakal bisa kaleksanan kanthi apik, yen ora ana metode kang trep. Sajrone bab ngenani metodhe panliten iki bakal diandharake reng-rengan ngenani ancangan panliten, sumber dhata lan dhata panliten, tata cara ngumpulake dhata panliten, tata cara nganalisis dhata lan tata cara panulis asile panliten.

3.1 Ancangan Panliten

Kawawas saka *konsep*, titikan lan lelandhesaning teori sajroning panliten iki kang ngandharake rasa sajroning pangrasa yaiku kepriye sejatine sing dadi karep lan tujuwane pangripta anggone ngripta karyane, saliyané uga bakal diandharake ngenani piwulang apa wae kang bisa kadudut saka geguritan anggitané Widodo Basuki, lumantar analisis lelewaning basa lan analisis *structural* geguritan, mula pendekatan kang digunakake sajroning panliten iki yaiku *Stilistika*.

Analisis *Stilistika* kanthi cara mangkono, sing sepisan bakal nganalisis geguritané Widodo Basuki kanthi *sistematis* marang wujud panganggone lelewaning basa lan ngandharake karepe pangripta nggunakake lelewaning basa kang kaya mangkono mau. Kapindho, nganalisis geguritané Widodo Basuki kanthi njlentrehake sesambungane manungsa lumantar lelewane basa kang mligine ing babagan metafora. Sajroning panliten iki kang dianalisis yaiku panganggone metafora. *Stilistika* ing kene digunakake kanggo nganalisis *fungsi* kang disebabake dening wujud lelewaning basa (*gaya bahasa*) sajroning geguritané Widodo Basuki.

3.2 Sumber Dhata lan Dhata Panliten

3.2.1 Sumber Dhata

Sumber *data* kalebu babagan kang wigati lan dibutuhake sajroning nganakake panliten. Sumber *data* kang dianggo panliten iki yaiku sumber *data* kang arupa sanga guritan anggitané Widodo Basuki kang kapacak ing “Kumpulan Geguritan Bocah Cilik Diuber Srengenge”. “Kumpulan Geguritan Bocah Cilik Diuber Srengenge” awujud buku kang kababar ing taun 2011, dumadi saka 76 kaca.

3.2.2 Dhata

Data kang digunakake sajroning panliten iki arupa tembung, *frase*, lan citra gatra kang ngandhut citra basa kang rinonce sajroning guritan-gutitan anggitané Widodo Basuki kang kapacak ing “Kumpulan Geguritan Bocah Cilik Diuber Srengenge” kang tumuju ing titingan *stilistika*.

3.3 Tata Cara Ngumpulake Dhata Panliten

Metode panliten minangka tatacara kang bakal ditindakake sajroning panliten. *Teknik* panliten mujudake pangacakane panliten. Mungguha sajroning panliten ora ana metode lan *teknik* panliten, panliten bakale ora bisa oleh data kanthi apik, titingan data uga ora bakal bisa kababar kanthi jero. Semono uga asiling panliten ora bisa kaya kang dikarepake.

Metode lan *teknik* panliten kaperang dadi limang jinis, yaiku *angket*, *observasi*, wawan gunem, *dokumentasi*, lan *gabungan* utawa *triangulasi*. Ing panliten iki nggunakake metode pustaka, amarga data kang digunakake diklumpukake banjur diwaca lan njingglengi data nuli kadudut kanggo nemokake asil panaliten kang kinandhut sajroning *teks* kang katindakake kanthi *objektif* lan *sistematis*.

Panliten iki uga ora bisa uwal saka tata cara pangolah data nganti tata cara nulis data. Supaya data bisa diolah kanthi salaras lan trep sarta bisa ngasilake asil kang nengsemake lan ora nguciwani, mula sadurunge ditulis asiling panliten, ana sawenahing tata cara utawa cak-cakan kang kudu ditindakake kanthi trep.

3.3.1 Klasifikasi dhata

Pengklasifikasian data minangka tata cara pangumpulan data kang akurat, kanggo dikelompokake kanthi trep karo jinis masalah ing panliten iki. Pengklasifikasian data bisa dilakokake kanthi:

- 1) Merang geguritan kang ngandhut unsur lelewane basa (*gaya bahasa*), mligine ing bab metafora.
- 2) Merang geguritan miturut sesambungane, yaiku sesambungane manungsa lan Gusti, sesambungane manungsa lan manungsa, sesambungane manungsa lan lingkungan, uga sesambungane manungsa lan kapribadhene sajrone guritan-guritane Widodo Basuki.

3.3.2 Kodifikasi dhata

Pengkodifikasian dicakake marang data kang wis dipilih, *pengkodean* saka *seleksi* data iki arupa data seleksi ora ditulis kabeh, nanging dijupuk gatra kang ana sesambungane kalawan underane panliten. Tuladhane, (LD 1. BCDS. PD 1. GT 1-2) pengkodifikasian iki nduweni teges geguritan kang ana ing Lampiran Data

nomer 1 kanthi irah-irahan *Bocah Cilik Diuber Srengenge*. Pada 1. Gatra 1-2.

3.4 Tata Cara Ngolah Dhata

Pangolahe data sajrone panliten iki digunakake kanggo ngolah data kang wus kakumpul. Ing proses analisis data sajroning panliten iki, panliti nggunakake nem tahap yaiku:

3.4.1 Tahap maca lan mangerteni guritan-guritan kang wis kapilih dadi data kang bakal diteliti. Ing tahap iki yaiku tahap ngerteni isi kang ana sajrone guritan, isi kang ngandhut sesambungan-sesambungane manungsa sarta diwedhar kanthi cara metafora.

3.4.2 Yen wis mangerteni isi kang kinandhut sajrone guritan, banjur nggoleki tembung-tembung kang didadekake sasaran sarta sumber metafora, banjur digoleki apa makna metaforis kang kinandhut.

3.4.3 Nganalisis tembung-tembung mau kanthi kajian stilistika, yaiku nitingi majas utawa lewane basa. Jinise lewane basa iku akeh banget, kaya dene hiperbola, paradoks, sarkasme, inversi, lan sapiturute. Lumantar lewane basa, bisa dingerteni apa sejatine makna metaforis kang kinandhut sajrone guritan.

3.4.4 Ndhiskripsekake sesambungan-sesambungane manungsa kang dikarepake panggurit lumantar lewane basa supaya bisa mangerteni makna kang dikarepake dening panggurit, lan apa amanat kang ditujokake marang pamaos. Sawise tembung-tembung mau dititingi kanthi kajian stilistika, mula makna kang kinandhut sajrone guritan bisa kababar kanthi gamblang.

3.4.5 Ndhiskripsekake *ke-khas-an* makna metaforis sajrone kumpulan geguritan *Bocah Cilik Diuber Srengenge* anggitané Widodo Basuki.

3.4.6 Nyimpulake asile panliten lan disusun kanthi awujud skripsi.

3.5 Tata Cara Nulis Asile Panliten

Tata cara nulis asile panliten nuduhake upayane panulis kanggo nyuguhake asil analisis data kang awujud laporan tulis ngenani apa wae kang diasilake sajrone panliten, mligine ing *makna metaforis* sajrone guritan mau.

Tata cara nulis asile panliten iki yaiku asile panliten ditulis kanthi sistematika skripsi kaya ing ngisor iki

BAB I : PURWAKA, kang isine lelandhesane panliten, underan panliten, ancas panliten, paedah panliten, lan wewatesan panliten.

BAB II : TINTINGAN KAPUSTAKAN, kang isine panliten sadurunge kang saemper, guritan, stilistika, lewane basa, metafora, religiusitas, lan lelandhesane teori.

BAB III: METODE PANLITEN, kang isine ancangan panliten, sumber data lan data, metode lan teknik kang diperang dadi papat yaiku tata cara ngumpulake data, klasifikasi data, tata cara ngolah data, lan tata cara nulis asile panliten.

BAB IV: ANDHARAN ASILING PANLITEN, kang isine mujudake andharan saka asiling panliten.

BAB V : DUDUTAN LAN PAMRAYOGA, kang isine dudutan lan pamrayoga.

ANDHARAN ASILE PANLITEN

Punjer saka buku kumpulan guritane Widodo Basuki, yaiku guritan kang nduweni irah-irahan *Bocah Cilik Diuber Srengenge. Bocah Cilik Diuber Srengenge* uga minangka *master piece-e* Widodo Basuki, ing kene bakal dijlentrehake kanthi rowa, supaya oleh ancer-ancer lan gambaran kang cetha. Wujud guritan *Bocah Cilik Diuber Srengenge* kaya mangkene.

*bocah cilik diuber srengenge
niba tangi sadawaning dalan
suwe-suwe srengenge diuntal
ceblok ing paturone*

*yen ta sawise tangi
srengenge wis ora ana sandhinge
ateges impen iku dadi kasunyatan
srengenge pancen manjer
delengen katon kuning mrusuh ing imbang wetan
delengen manuk jalak padha ngoceh
kekeceh cahya*

*bocah cilik diuber srengenge
sawise mau bengi dadi bantale
2008
(LD 1. BCDS. PD 1-3)*

Gegambarane guritan kanthi irah-irahan *Bocah cilik Diuber Srengenge*, yaiku guritan dumadi saka telung (3) pada. Pada kapisan, dumadi saka patang (4) gatra, pada kapindho, dumadi saka pitung (7) gatra, pada katelu, dumadi saka rong (2) gatra. Menawa dideleng saka irah-irahane bocah cilik diuber srengenge, saklebatan kabeh mesthi padha bisa nggambarake kaya ngapa polahe si bocah kang mlayu nggendring nalika diuber srengenge. Bisa digambarake anggane dhelik ndhepipis supaya ora konangan karo sing nguber. Mangka kita mangerteni sapira kuwasane srengenge kang bisa nyengkrem bumi saisine. Kepriye kahanane bocah kang diuber srengenge, panas ngenthak-ngenthak apa malah padhang njingglang kepara malah mbloloki? Kosok baline kepriye umpamane ing ngalam donya iki ora ana srengenge? Kaya dene wayah wengi bakal peteng ndhedhet lelimangan.

Guritan kanthi irah-irahan *Bocah Cilik Diuber Srengenge* menawa digambarake saklebatan pancen dadine mangkono, nanging sejatine guritan iki uga nggambarake rasa pangrasane panggurit (Widodo Basuki) kanthi tekad kang gilig bisa nuwuhake semangat kang makantar-kantar kanggo ngadhepi kahanan, kanggo nggayuh sakabehe kekarep supaya bisa ndadekake urip kang luwih mulya. Saliyane iku, uga minangka wujud lelaku *spiritualitas* Widodo kanggo luwih mangerteni werdning urip, kanthi tansah eling marang gustine kanggo nggayuh kautamaning urip kang sejati.

Ing pada kepisan nerangake, yen ta si bocah sejatine nduwe pangarep-arep utawa nduwe kepinginan kang gedhe, kuwi cundhuk kaliyan gatra sepisan *bocah cilik diuber srengenge*. Lumrahe yen bocah diuber kuwi sing

nguber padha bocae, pawongan utawa kewan. Nanging, kosok baline neng kene digambarake srengenge sing lagi nguber bocah, saengga nuwuhake teges yen si bocah lagi nduwe pangarep-arep uawa pepenginan kang gedhe, lan pepenginan kuwi kudu enggal kagayuh. Katrangan iku mau cundhuk kaliyan pethikan pada kapisan gatra kapindho yaiku, *niba tangi sadawaning dalan*. Gatra kasebut ngemu teges, nuduhake yen bocah cilik kang kepingin mujudake gegayuhan mau kudu direwangi sengsara uripe. Wong kepingin mujudake kekarepan ora kena mung kanthi meneng wae. Nanging, kudu disranani pambudidaya, kaya-kaya nganti tiba, tangi, tiba maneh lan tangi maneh. Wujud basa kang kaya mangkene negesake yen Widodo nggunakake tembung kang durung *konvensional*, lan iki minangka wujud *orisinalitas* saka Widodo dhewe.

Ukara *suwe-suwe srengenge diuntal*, ing gatra katelu pada kapisan uga nggambarake menawa panggurit nduweni tekad, semangat lan *spirit* kang kuwat. Lumrahe sing diuntal kuwi pil, tanpa dimamah utawa tanpa dikremus langsung mak leg, nanging Widodo malah nggunakake *srengenge*, saengga nuwuhake teges kang beda. Tegese gatra katelu yaiku panggurit kang nduweni pepenginan kang gedhe bakal nggayuh sakabehe pepenginan kuwi mau, gedhene kaya ngapa kepinginane bakal digayuh kanthi sarana lan semangat kang kuwat lan makantar-kantar.

Ing pada kapindho gatra kapindho, ana frasa *srengenge wis ora ana sandhinge*. Frasa iki ngemu teges, kekarepan kang gedhe wis bisa digayuh utawa wis kinabulan. Ing frasa iki uga nuduhake yen sakabehe usaha iku mesthi nuwuhake kasil. Ing pada kapindho gatra pungkasan uga ana frasa *kekeceh cahya*. Lumrahe kekeceh kuwi kanggo banyu, nanging ing kene ora ateges dolanan banyu jembreg-jembreg, nanging nggambarake kahanan kang wis kebak rasa seneng. Cahya nggambarake kahanan kang seneng. Pungkasane, tetembungan kang kaya mangkono iki dadi kekhasan utawa wujud *orisinalitas-e* Widodo Basuki.

4.1 Wujud Metaforis *Inkonvensional* Sajrone Sesambungane Manungsa lan Gusti Ing Kumpulan Geguritan Bocah Cilik Diuber Srengenge Anggitane Widodo Basuki

Data kapisan yaiku ing guritan kanthi irah-irahan *Klasa Gumelar sajembare langit*. Ing kono nyritakake babagan kuwasane Gusti Kang Akarya Jagad kang nduweni ndonya saisine. Luwih cethane satitekna pethikan guritan iki.

*ana klasa gumelar sajembare langit
kanggo kudhung bocah angon
angon weninging rasa
angon weninging jagad
ya jagadku
ya jagadmu
jagad wadining panguripan
(LD 2. KGSL. PD 1. GT 1-7)*

Saka pethikan guritan ing ndhuwur bisa dingerteni menawa Gusti Akarya Jagad kang nguwasani sakabehe donya saisine. Kabuktekake saka tembung 'klasa gumelar sajembare langit'. Lumrahe klasa gumelar iku klasa kang

digelar ana ing plataran, emperan utawa panggonan kanggo adicara kang ngudokake lungguh ana ngisor. Saliyane iku klasa iku jembare ya ora sepira, ora gedhe banget ya ora cilik banget. Klasa gumelar sajembare langit, uga ora ateges klasa dibleber ing dhuwur langit. Klasa minangka gantine teges papan kanggo lungguh. Nduwur langit nududhake panguwasane Gusti Allah.

Bab iki diterusake gatra kapindho yaiku 'kanggo kudhung bocah angon', bocah angon duwe teges sakabehe manungsa kang golek sanguine urip. Dadi ana sesambungane antarana gatra siji lan loro, yaiku Gusti Allah kang lungguh utawa dadi panguwasa, yaiku sing nguwasani jagad saisine kalebu manungsa kang ing kono diibaratake bocah angon, yaiku kang golek sangu kanggo urip. Dene apa kang digoleki ana alam ndonya diterangake ing gatra sabanjure.

'Angon weninging rasa', pethikan iku uga ngandhut unsur metaforis amarga ora lumrah tetmbungan iku. Lumrahe wong angon iku angon wedhus, sapi utawa kebo, nanging ing kono kang dingon weninging rasa. Tegese yaiku kita minangka manungsa kang dicipta dening Gusti lan mbesuk bakale mbalik menyang Gusti kudu nduweni sangu. Sangu kang dikarepae yaiku perilaku becik. Kanggo nduweni prilaku kang becik kudu nduweni ati kang wening, resik lan ngedohake ing babagan nistha utawa dosa. Dadi ing kene kang dikarepake angon weninging rasa yaiku kudu bisa nuduhake kahanan ati kan wening lan resik.

4.2 Wujud Metaforis *Inkonvensional* Sajrone Sesambungane Manungsa lan Manungsa Ing Kumpulan Geguritan Bocah Cilik Diuber Srengenge Anggitane Widodo Basuki

Sesambungane manungsa lan manungsa kalebu sesambungan kang raket. Tegese saben manungsa kang ana ing alam donya mesthi mbutuhake manungsa liya. Wiwit saka manungsa iku lair nganti mbesuk tumeka pati. Mula, ing makna metaforis sesambungane manungsa lan manungsa uga nduweni peran kang penting. Anane sesambungan kuwi panggurit bisa nduweni ide kreatif kanggo ngripta guritan.

Widodo Basuki sajrone kumpulan geguritan *Bocah Cilik Diuber Srengenge* uga nuduhake menawa ana sesambungane manungsa lan manungsa. Kaggo medhar sesambungan iku panggurit uga nggunakake metafora *inkonvensional*. Salah siji tuladha guritan kang ngandharake babagan sesambungane manungsa lan manungsa kanthi nggunakake metafora *inkonvensional* yaiku kaya ing gutitan kang irah-irahane *Reuni* kaya ing ngisor iki.

*awake dhewe ketemu
njur umuk nganti tuwuk
bubar ngono banjur turu
ngoyak impen sing wis mambu*
(LD 6. R. PD 1. GT 1-4)

Saka pethikan guritan ing ndhuwur nyritakake yen panggurit uga bisa srawung utawa gumbul lan kancane. Panggurit bisa ngecakake ing ngendi sejatine dheweke. Nalika srawung lan kancane bisa uga sapejagong nganti tuwuk. Nanging, ing guritan iku uga nduhake yen panggurit ora lali marang gegayuhane.

Tetembungan 'ngoyak impen sing wis mambu' kaleu wujud metaforis *inkonvensional*. Tetembungan iku ora bisa ditegesi wantah, amarga impen iku ora mambu. Tegese 'ngoyak impen sing wis mambu' yaiku nggayuh kepinginane. Kepenginan kang banget dipengini, kepinginan kang wis suwi durung kagayuh. Sanajan panggurit nduweni pakaryan liya nanging ora lali marang gegayuhane. Cethane ing guritan iki uga nduweni piwulang yen aja lali marang sakabehe pakaryane lan uga minangka manungsa kudu bisa ngatur wektu.

4.3 Wujud Metaforis *Inkonvensional* Sajrone Sesambungane Manungsa lan Lingkungan Ing Kumpulan Geguritan Bocah Cilik Diuber Srengenge Anggitane Widodo Basuki

Sajrone kumpulan Geguritan *Bocah Cilik Diuber Srengenge* uga ngandhut babagan sesambungane manungsa lan lingkungan. Anggone ngandharake sesambungane iku ora uwal saka metforis *inkonvensional*. Luwih cethane ing data kapisan ana guritan kang nggunakake metaforis *inkonvensional* uga ngemu babagan sesambungane manungsa lan lingkungan. Kaya ing guritan kang nduweni irah-irahan *Lumpur-Mu*. Pethikan guritan iku kaya ing ngisor iki.

*atiku ajur
kecubles lumpur
mripatku lamur
kebuntel lumpur
pangrasaku mumur
kewaregen lumpur*
(LD 10. LM. PD 1. GT 5-10)

Saka pethikan guritan ing ndhuwur bisa dingerteni minangka gegambaraning rasa pangrasa panggurit. Ana sesambungane manungsa lan lingkungan sabab kang dadi punjere yaiku lumpur. Dene tembung-tembung kang kacethak kandel yaiku kalebu tembung kang nuwuhake makna metaforis *inkonvensional*. Tembung 'kecubles lumpur', 'kebuntel lumpur', lan 'kewaregen lumpur' ora bisa ditegesi wantah utawa salugune. Lumpur iku wis cetha yen ora bisa nyubles, amarga sing nyubles iku tumrap samubarang kang awujud lancip kadi dene dom. Apa maneh yen disandhingake kalawan gatra sadurunge yaiku kecubles lumpur kang njalari atine ajur.

Kebuntel lumpur uga ora bisa ditegesi wantah, jalaran mbuntel iku tumrap godhong. Kadi dene dibuntel godhong gedhang. Kewaregen lumpur uga ora bisa ditegesi wantah, jalaran kewaregen iku merga panganan dene lumpur ora kalebu panganan. Apa maneh yen tetembungan iku disandhingake kalawan gatra sadurunge yaiku kebuntel lumpur kang njalari mripate lamur lan kewaregen lumpur kang njalari pangrasane mumur.

Pethikan guritan ing ndhuwur nuduhake rasa pangrasane panggurit. Guritan iki karipta dening Widodo ing Lapindo Brantas, Sidoarjo taun 2006. Sakai rah-irahan lan ing ngendi nlika ngripta, kita bisa mawas kedadeyan nalika taun iku yaiku anane kedadeyan lumpur lapindo ing sidoarjo. Guritan iki ngandharake ngenani sakabehe rasa kang tuwuh amarga anane lumpur. Wiwit saka papan panggonan kang ajur merga lumpur, sawah kang lebur merga keblebeg lumpur.

Ora mung kelangan *materi*, nanging jalaran kedadeyan lumpur iku uga ndadekake atine ajur. Tegese atine lara utawa sedih benget. Ndadekake pangrasane lara amarga sakabehe sing diduweni wis ilang merga banjir lumpur.

4.4 Wujud Metaforis *Inkonvensional* Sajrone Sesambungane Manungsa lan Kapribadene Ing Kumpulan Geguritan Bocah Cilik Diuber Srengenge Anggitane Widodo Basuki

Sajrone kumpulan geguritan *Bocah Cilik Diuber Srengenge* Anggitane Widodo Basuki uga tinemu sesambungane manungsa lan kapribadhe. Anggone panggurit ngandharake sesambungane iku uga ora nggiwakake wujud metaforis mligine metaforis *inkonvensional*. Luwih cethane bakal diwenehi tuladha ngenani guritan kang nggunakake wujud metaforis *inkonvensional* lan uga ngandhut sesambungan antarane manungsa lan kapribadhe. Kaya ing guritan kanthi irah-irahan *Album*. Pethikan ana ing ngisor iki.

*Dhipan iki wis nglantarake
Prau-prau tumuju samodra
Nalika aku dhewe emple sumendhe
Ngrajut impen
Rina lan wengi
Sangu lampu senthire simbah
Ing panembah
(LD 11. A. PD 1. GT 1-7)*

Saka pethikan guritan iku bisa dijingglengi yen panggurit ndhuweni *pengalaman* pribadhi ngenani apa kang wis dirasakake lan dilakoni. Panggurit nyritakake kedadeyan nalika panjenengane ndhuweni panggresah, ndhuweni geganthan supaya bisa nyedhak marang Gusti Allah. Sajrone guritan iku ora mung nggunakake basa kang wis lumrah, nanging uga basa rinengga. Basa kang digunakake ndadekake tuwuhe wujud metaforis *inkonvensional*, kadi dene pethikan kang kacethak kandel.

Prau-prau tumuju samodra, upama tetembungan iku ditegesi wantah nyritakake prau kang layar tumuju ing samodra. Nanging, menawa tetembungan iku disandhingake kalawan tetembungan sadurunge yaiku, *dhipan iki wis nglantarake* ndadekake maksud kang beda, teges kang beda. Dadi, tetembungan *prau-prau tumuju samodra* sejatine nduwe teges pangangen-angen utawa kepinginan kang gedhe kang tansah lumaku ing pikirane panggurit.

Panggurit ndhuweni geganthan kang gedhe, rina lan wengi panggurit tansah mikirake kepriye carane nggayuh geganthan iku. Saking lungide apa kang dadi kepinginane panggurit, panjenengane ngarani yen apa kang dadi kepinginane pindha lungide lakon sang bima ginubed naga suci. Kita mesthi ngerti crita iku, kepriye anggone Bima kepingin weruh sejatine urip. Wiwit Bima munggah gunung nemokake gung susuhe angin lan njegur samodra perang kalawan Naga supaya bisa nemokake banyu prawita.

PANUTUP

Sajrone ngripta guritan-guritane, Widodo Basuki ora cukup angger tulis, tinulis kewala, tansah kinanthann

kanthi tliti lan premati sajrone manun asil reriptane. Sajrone reriptane iki mau, kaemot daya kaendahan kang milangoni, kaya kang manggon sajrone pamilihane tembung lan panganggone lelewane basa. Daya kaendahan kang tuwuh sajrone asil reriptane mau, manjing tetembungan sarta isi makna kang kinandhut sajrone guritan-guritane

Guritan-guritan anggitane Widodo Basuki sajrone kumpulan geguritan *Bocah Cilik Diuber Srengenge* akeh ngandhut sesambungane antarane manungsa lan Gusti, manungsa lan manungsa, manungsa lan lingkungan, sarta manungsa lan kapribadhe. Sajrone ngandharake babagan iku, panggurit nggunakake tetembungan kang durung umum utawa *inkonvensional*. Saka tetembungan iku ngasilake wujud metaforis *inkonvensional*.

Sajrone Kumpulan Geguritan *Bocah Cilik Diuber Srengenge*, Widodo Basuki luwih akeh nerangake sesambungane anungsa lan Gusti, tinimbang sesambungane manungsa lan liyane. Anggone medhar guritan-guritane mau, Widodo Basuki akeh-akeh nggunakake metafora *inkonvensional* kang nuwuhake makna anyar utawa teges entar. Lumantar pamilihing tembung lan pangrakite tembung kang kebak kalawan pepaesang basa kang ora umum, uga kebak kalawan lelewane basa kang tansah ngrenggani sajrone guritane, pranyata saya nambahi kaendahan tumrap karya-karyane kang awujud guritan iku mau.

KAPUSTAKAN

Hartoko, Dick dan B Rahmanto. 1986. *Pemandu Di Dunia Sastra*. Kanisius: Yogyakarta.

Hutomo, Suripan Sadi. 1975. *Telaah Kasusastran Jawa Modern*. Surabaya: Pusat Pembinaan dan Pengembangan Bahasa.

Nurgiyantoro, Burhan. 2005. *Teori Pengkajian Fiksi*. Yogyakarta: Gadjah Mada University Press.

Pradopo, Rahmat Djoko. 2005. *Pengkajian Puisi*. Jakarta: Gadjah Mada University Press.

Ratna, Nyoman Kutha. 2009. *Stilistika Kajian Puitika Bahasa, Sastra, dan Budaya*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.

Sudjiman, Panuti. 1993. *Bunga Rampai Stilistika*. Pustaka Umum Grafity.

Teew, A. 1984. *Sastra dan Ilmu Sastra Pengantar Teori Sastra*. Jakarta: Pustaka Jaya.

Wellek, Rene dan Austin Warren. 1990. *Teori Kesusastraan*. Jakarta: Gramedia Pustaka Utama.